

MAGYARI VINCZE ENIKŐ

„Mi” és „Ti” — egymással szemben

Mindennapjaink megszokott eseménye a találkozás. Minden megnyilvánulásunk tehát a „többiek” előtt történik, a szó szoros és átvitt értelmében: amikor közönség előtt cselekszünk, látnak minket, sőt igen sokszor, a belénk épült külső követelmények irányítása alatt, amikor magunkra maradunk, akkor is úgy teszünk, mintha látnának. A „mások” által alkotott hálózatban igyekszünk helyet keresni magunknak, és saját helyezkedésünkkel párhuzamosan „rendet” teremtünk környezetünkben. Annak érdekében, hogy tájékozódni tudjunk benne, szempontjaink szerint leegyszerűsítjük azt, a benne levő tárgyakat, embereket, a benne lezajló eseményeket csoportosítjuk és elnevezzük. Aztán meg úgy hisszük, tisztán látunk mindent, és ahogy mi látunk, úgy kell látni, tudásunkat azonosítjuk a tudhatóval, címkéket ragasztunk a tárgyakra, emberekre, eseményekre és megnyugszunk, hogy minden a helyén van, a nevek tartják az elnevezetteket és minden, illetve mindenki oda tartozik, ahova mi raktuk. Problémamentesnek tűnik az így „megrendszerezett” világ, ez jó nekünk, s ha jó, hát természetes, hogy megvédjük, amikor veszély fenyegeti. Valami cáfolja így létrejött „burkunkat”? Úgy teszünk, mintha nem vennénk észre, sőt, mintha nem létezne. Újdonság bukkan fel a láthatáron? „Csápjainkkal” körültagogatjuk — ha hagyja magát, bekebelezzük, ha ellenáll, egy darabig harcolhatunk vele, ám ha nem adja meg magát, ejtjük, miközben megerősítjük saját magunk igazát azáltal, hogy „érdektelennek” nyilvánítjuk.

A másokkal való találkozás tapasztalatát gyakran az „ahány ház annyi szokás” közmondás megfogalmazásával nyugtázzuk magunkban. Mégis amikor új dolgokkal, töltünk különböző emberekkel találkozunk, nem győzünk csodálkozni azon, hogy „mik vannak” és képtelenek vagyunk elfogadni, hogy „tényleg léteznek ilyenek”. Mindennapjainkban sokszor nem vesszük észre, hogy annyira természetesként kezeljük saját gondolkodásmódunkat, hogy már nem is teszünk fel kérdéseket érvényességére, jogosságára vonatkozóan. Ugyanakkor értetlenkedünk mások láttán, egyből észrevesszük tévedéseiket, hibáikat. Partneri kapcsolatainkat leggyakrabban az (is) rombolja, hogy elégedetten átélve önmagunkat nem tudunk mások világába beleérezni. Nincs türelmünk egymáshoz, nem egyeztetjük véleményeinket, képtelenek vagyunk egymásra hangolódni, csupán bosszankodunk, hogy „bezzeg a másik milyen önfejű, nem lehet vele szót érteni.” Önmagunkkal szembeni elfogultságunkat és másokkal szembeni értetlenségünket érvényesítjük, ha szülőkként bánunk önálló ifjakká cseperedett gyerekeinkkel, vagy ha tanárok-ként oktatjuk diákjainkat, akik kritikusan viszonyulnak hozzánk. De ugyanez történik, ha ifjakként szállunk szembe szüleinkkel, tanárainkkal illetve mindazokkal, akik szemünkben „maradiak és nem tudnak követni minket”. Ahhoz pedig mindannyian jól értünk, hogy elvárásokat fogalmazzunk meg egymással szemben. Ime erre néhány példa. Nemrég megkérdezett középiskolás diákok így vélekedtek a jó tanárról illetve szülőről:

— „a tanár értsen a diákok nyelvén”, „gondolkodjon fiatal ésszel”, „álljon közel a tanulók lelkéhez”, „legyen baráti, segítőkész, türelmes és igazságos”, „ne tartson nagy távolságot maga és a diákok között, de viggyázzon arra, hogy ne essen csorba a tekintélyén”;

— a szülő „értse meg gyerekeit”, „ne keressen mindenben hibát”, „legyen szigorú gyerekeivel” de „ne kényszerítse rájuk saját akarátát”, „ismerje el, hogy az idők változnak és a mai fiatalok másak”, „mutasson jó példát”, „ő is alkalmazkodjon a gyerek gondolkodásához”, „ne viselkedjen gyerekével szemben túlságosan atyaián és mielőtt elkezdené kioktatni, előbb próbáljon párbeszédet kezdeni vele”, „ne zsarnokoskodjon és ne éljen vissza hatalmával”.

A maguk részéről a felnőttek a következőkhöz hasonló,

sokszor ellentmondást nem tűrő követeléseket állítanak az ifjak elé:

— a gyerek legyen szófogadó, hallgasson szüleine, mert azok csak jót akarnak neki, legyen tisztelettudó, köszönjön illedelmesen, ne jöjjön későn haza, ne feleseljen, viselkedjen úgy, ahogy szülei mondják, öltözzön rendesen stb.;

— a diák tanuljon, mert más dolga nincs, órákon üljön fegyelmезetten, szeressen minden tantárgyat, járjon egyenruhában, húzza meg magát, mert ő még csak egy taknyos, figyeljen tanáraitra és ne járjon máshol az esze, hisz neki nincsenek még gondjai stb.

Kiderül mindebből, hogy az egymással való találkozás saját magunkkal való szembenézést is jelent. „Megjelenés szemem előtt, azzá leszel (teszlek), aminek én látlak, látni akarlak.” Találkozom veled — ez egyrészt azt is kifejezi, hogy benned találkozom azzal a képpel, ami bennem él magamról, rólad, kettőnk kapcsolatáról, másrészt pedig azt, hogy szembenézek a másokkal konfrontálódó önmagammal. Ha ez a „befelé tekintés” mindkét részről bekövetkezik, akkor ebben a helyzetben kibontakozhat a résztvevőkben az az igény, hogy egymás követelődző kioktatása helyett kölcsönösen tanulják meg érteni és tisztelni a másik érzelmeit, gondolkodását.

Olvasónknak egy játékot ajánlunk. Ezt a játszmat mindannyian „gyakoroljuk” a hétköznapok során, ezért nem ismeretlen senki előtt. A játék szereplői mi vagyunk, most azonban kívülről nézzük a történetet. A szereplőket elnevezzük „X”-nek és „Y”-nak, helyükbe bármelyikünk beköltözhet, természetesen magával vive egyéniségének sokszínűségét. Nézzük hát a játékhelyzetet:

X és Y összetalálkoznak és ebből egy társas együttlét bontakozik ki. X és Y egymás közvetlen fizikai jelenlétében vannak, megfigyelhetik egymást, nyitottak a kommunikációra, az érintkezés mindkettő számára jelentős, mert valamit üzeni akarnak egymásnak. X és Y két, egymástól sok tekintetben elkülönülő kulturális közösség tagja. X, mint ifjú, tagja az ifjúsági kultúrának és egy ifjúsági kiscsoportnak, Y pedig a felnőtt kultúra egyik képviselője. X és Y találkozása tehát ebben az esetben két kulturális rendszer szembekerülése, ezért az egyik a másik szemében olyasmit képvisel, ami a másság felszólító

erejével bír. Embereink a „képviselő szerepet” játsszák el egymás előtt anélkül, hogy erre valaki felkérte volna őket, sőt, talán még anélkül is, hogy ez tudatosulna bennük. X és Y ilyenszerű szembekerülése azért von maga után szerepjátékot, mert egymásnak akarják megmutatni, hogy ők milyenek. Azért társadalmi cselekvés ez, mert tevékenységeik megszervezésébe beleszámítják nem csak a saját, hanem a másik által képviselt elvárásokat is. Habermas nyomán dramaturgiai cselekvésnek is nevezhetjük ezt az interakciót, hiszen olyan helyzetről van itt szó, amelynek keretében a résztvevők egymás számára publikumot képeznek, önmegjelenítésre törekednek, leleplezik szubjektív világukat. (Habermas, 1981, 128). Ebben az egymás előtti kölcsönös feltárulkozásban személyeink a képviselő szerep eljátszása mellett az „önmegjelenítés szerep”-ét is „felvállalják”. A kettő megerősíti és támogatja egymást, mert egyediségüket a valahova tartozásból származó meghatározottság, illetve, a valamitől való elkülönülés dimenzióiban mutatják fel. Röviden: amikor X, az ifjú, szembekerül Y-al, a felnőttel, akkor úgy „adja önmagát”, mint az ifjúsági kultúra egyik megtestesítője, illetve, mint a felnőtt kultúrától elkülönülő rendszer egyik tagja. Működésbe lép X-nek is meg Y-nak is az én-tudata minden összetevőjével együtt, és elindul a már említett szerepek beélése. Mi is történik tulajdonképpen? Mindkét személy kidolgozza magában a cselekvés „forgatókönyvét”, kiépülnek bennük azok a háttérgondolatok, amelyek az interakció kibontakozásának meghatározott formát, irányt adnak. Nézzük az esetet X szempontjából: saját magáról kialakított képének, amely azonosságérzetet biztosít számára, a következő vonatkozásai határozzák meg cselekvését:

— annak tudása, hogy miként látják őt a „jelentős mások”, vagyis milyen ő a kortárs csoporton belül, abban a keretben, ahol azok kapnak helyet, akiknek a véleménye számára fontos; ebből a tudásból és a hovatartozás érzéséből táplálkozik identitását megerősítő „tükörkép-én”-je;

— annak élménye, hogy milyennek látja ő saját magát, milyen tulajdonságokat vél magáénak tapasztalatai alapján, vagyis az „önkép-én”-je;

— azok a törekvések, célkitűzések, amelyeket követ annak érdekében, hogy olyanná váljon, amilyen lenni szeretne; ezt az önmegvalósítási pályát feltérképező énkép-összetevőt „eszmenyi én”-nek nevezhetjük.

Mivel a tükör-, az ön- és az eszményi kép összjátékából származó éntudatát, ami formát ölt cselekvéseiben, X-nek egy olyan interakcióban kell megjelenítenie, ahol a másik szereplő egy más „táborból”, a felnőttek világából származó személy, forgatókönyvébe bekerülnek az ehhez a világhoz való viszonyulásból származó háttér gondolatai is. Miből táplálkoznak ezek?

— Abból az elképzelésből, hogy miként látják őt a felnőttek és általában hogyan viszonyulnak a fiatalsághoz; ez a tudás származhat korábbi tapasztalatokból, de belevegyülhetnek előítéletek is, meg téves általánosítások is.

— Abból a tudásból, hogy mit várnak el tőle a felnőttek, milyennek szeretnék őt látni, milyennek akarják őt nevelni, milyen megvalósítandó eszményt lebegtetnek előtte.

— Abból a felfogásból, hogy milyen helye van neki a felnőttek világában, vagyis abból, ahogyan saját magát látja ebben a környezetben.

Az előbbieken felsorolt tényezők, mint az énkép szervező-alakító faktorai, meghatározzák azt a módot, ahogyan X, Y-al szembekerülve, viselkedni fog. És mivel ez a cselekvés egy társas együttlétben zajlik le, annak hatására is alakul, hogy Y mit tesz, mit mond, miként viselkedik, milyen forgatókönyvet játszik el.

X és Y interakciójában egy szerepháló épül ki. Ez a háló a tekintett konkrét helyzetünkben kétszemélyes, kölcsönös önmegjelenítésre orientált, de egy sokkal bonyolultabb hálózatot is magában rejt. Mégpedig azért, hogy X és Y két egymástól elkülönülő kultúrát képvisel, mindkettőnek megvan a maga kiépített viszonyrendszere, amelynek keretében különböző szerepeket alakít. X és Y kapcsolatából kifejlődő szerephálóban ezek az ehhez a kapcsolathoz képest külső szerepek is közrejátszanak, befolyásolják az illető háló alakulását, annak következtében, hogy a két személy úgy tekinti egyik a másikat, mint e szerepekkel azonosult egyéneket, ezekhez a szerepekhez tartozó tulajdonságokat vélik egymásénak. X is, meg Y is — amikor egymáshoz viszonyul — működésbe hozza már kiépült szerephálóját, azt a kapcsolatrendszer, ami kortárs csoportjában alakult ki az én- és a másvalaki-szerepekből. Hozzá kívánczik ehhez még az a megállapítás is, hogy minden egyes egyén több kapcsolódás, viszonylat,

csoportosulás tagja. S mivel minden ilyen, társadalmi hálózat külön kis kulturális világot alkot, különböző tevékenységek elvégzésére van berendezve, különböző működési szabályai vannak, azért mindegyik a követelmények, az elvárások tömegével bombázza az egyént. Az egyszerűen több csoporthoz való tartozás szükségképpen szerepjelmező részekre bontja az „én”-t, a szocializációban a személyiség megtanulja, hogyan kell szerepvilágokat eljátszani, mit jelent megfelelni a szerepelvárásoknak akkor is, ha ezekkel érzelmileg nem azonosul. A világ sokféle kihívásának való megfelelés közben kialakul benne az a törekvés, hogy saját magában rendszerezze a kinti összevisszaságot, valamiféle irányító elvet találjon, amelynek segítségével elviselhetővé, sőt, ha lehet, pszichikailag nyereséggé tegye a többféle szerepbe való „beköltözés” kényszerhelyzetét. A többféle tartozás ténye nem szükségképpen vezet el személyiség-megosztó és -romboló konfliktusokhoz. Hiszen az egyes szerepek nem mindig támasztanak szükségszerűen egymást kizáró követelményeket az egyénnel szemben, s ha mégis ez történik, akkor ő különféle feszültségcsökkentő mechanizmusok segítségével a szerepelvárások sokféleségét renddé tudja ötvözni. Ez abban az esetben a legsikeresebb, ha az egyénnek van egy kitüntetett vonatkoztatási csoportja, közössége, amelynek értékrendje fontos, ezért „vezérfonalként” követendő a legkülönfélébb helyzetekben is. Játékunkban feltételeztük, hogy X és Y külön-külön egy-egy ilyen jellegű csoport tagja. Az, ahogyan egymással szembekerülve, meghatározzák a maguk szempontjaik szerint, az előzetes szerepvilágok tapasztalatai alapján és a jelentősnek nyilvánított értékrenddel összhangban magát a „szembekerülés helyzetét”, a maga során alakítja azt a szituációt, amelynek talaján kinő az éppen aktuális szerepháló, a képviselésre és az önmegjelenítésre való irányultság szellemében.

X és Y interakciójában a szerepvilágok két irányból is meghatározottak: egyrészt ama csoportok felől, amelyekhez egyéneink külön-külön tartoznak, másrészt pedig ama konkrét helyzet által, amelyben éppen részt vesznek. Mindkét oldalról bizonyos elvárások érkeznek felénk, ezek határozzák meg a szerepek normatív vonatkozását, azt a módot, ahogyan viselkedni kell egymással szemben egyrészt a saját csoport normái szerint, másrészt pedig az új kapcsolatból származó szabályok szerint. Ezek

az elvárások teremtik meg azt a virtuális ént, amely a helyzethez illik, vagyis magát a szerepet, mint az interakcióban részt vevő egyének egymással szembeni elvárásainak kikristályosodását, a kölcsönös egymástalakítás keresztmetszeteiben létrejövő normatív csomópontot. De a szerep nem azonos a szerepet alakító egyénnel; sőt, mondhatjuk, hogy maguk a szerepek nem azonosak önmagukkal, mert csupán normativitásként nem léteznek, csak a szerepalakításban, tehát működésükben igazán azok, amik. Igaz az, hogy bizonyos szerepek bizonyos típusú személyiséget vonzanak, nem mindenki képes „életet vinni” bármilyen szerep-normativitásba. Elismervén azt is, hogy az egyént tőle független szerepstruktúrák várják életében, mégsem állítható, hogy a szerepalakítások során emberbe „bújt” szerepek hatalmasodnak el az egyénen, hanem sokkal inkább arról van szó, hogy szerepbe került emberek lakják be sajátos tartalommal a struktúrát. A szerep normatív oldala nem abszolút akadálya az aktivizmusnak, autonómiának, alkotó energiának, s nem is lehet az, mert anélkül, hogy az egyén személyes jelentésekkel működtetné a szerepet, az holt szerkezet maradna.

A szerepviselkedés ajánlott játékunkban azért is meghatározott és nem véletlenszerű, mert az a mód, ahogyan X jelentkezik Y, vagyis a felnőtt generáció képviselője előtt, ama közösség kulturális jegyét hordozza, amelyhez X tartozik. Hiszen ennek a közösségnek a kultúráját, gondolkodás-, érzelem-, érték- és viselkedésszerkezetét a más közösségekhez való viszonyulás is alakítja.

A szerepviselkedés továbbá az egyén éniidentitása és az énteljesítmények által is determinált. X is meg Y is, énképe alapján, amelynek összetevőiről már szoltunk, valahogyan viszonyul az aktuális szerephálóban rá váró virtuális énhez. Tudják azt, hogy beteljesítendő szerepeikhez bizonyos tulajdonságok kötődnek, és ha eljártsszák ezt a szerepet, akkor a másokban megfogalmazódik az a feltételezés, hogy ők ezekkel a tulajdonságokkal ténylegesen rendelkeznek. Ezek közül a tulajdonságok közül egyesekről mindketten azt tartják, hogy joggal tartoznak hozzájuk, másokról pedig azt, hogy nem, és a jogosságot igen gyakran aszerint ítélik meg, hogy ezek a tulajdonságok tetszenek-e nekik vagy sem. Vagyis annak alapján azonosulnak mélyen vagy csak felszínesen az illető szereppel, hogy ez összeegyeztethető-e vagy sem a saját magukról

kialakított képükkel. Ez az énkép, amint láttuk, kialakulásában és érvényességében szintén társadalmilag determinált, ezért X és Y szerepviselkedése a szerepnormák és az éppen aktuális helyzetek illetve a személyiség kialakulási folyamata révén kétszeresen is meghatározott a társadalmi csoportosulásokban való részvétel által.

A szerepháló mint az én- és a másvalaki-szerepek kölcsönhatása abban a pillanatban, amikor X és Y szembe találkozik egymással, megszűnik virtuális ének kapcsolódásának lenni, hiszen ekkor megkezdődik a szerepek beélése, vagyis beindul a szerepalakítás. És ennek a „szerepbeteljesítő” folyamatnak csupán egyik oldalát képezi a normativitás, az, ahogyan az elvárások alapján viselkedni kell a képviselési és az önmegjelenítési funkció gyakorlása közben. Mindkét részről működésbe lépnek a szereptávoltatási mechanizmusok, amelynek során X is meg Y is jelzik, hogy mennyiben azonosulnak a nekik tulajdonított virtuális énnel illetve mennyiben távolodnak el attól.

X és Y interakciója egy folyamatos önmeghatározásnak is tekinthető — önmeghatározás a „másikkal” szemben illetve a kortárs csoporttal való azonosulás szellemében. Ennek során kibontakozik a két egyénnek az a törekvése, hogy helyet találjon magának a társadalmi csoportosulásokban úgy, hogy ez a hely azonosságérzetét alátámassza, ezért viselkedésével hangsúlyozza hovatartozását és elkülönülését a „másiktól”. Beindul továbbá mindkét oldalról a másik elhelyezése, valamilyen típusba való besorolása, „címkével” való ellátása annak érdekében, hogy tisztázódjon, kivel állnak szemben, és miként kell ehhez viszonyulni. Nézzük megint az esetet X szempontjából és vizsgáljuk, milyen forgatókönyvek szerint viselkedhet:

1) Úgy cselekszik, ahogyan a „jelentős mások” elvárják tőle, őszintén „eljátssza” a kortárs csoportban róla kialakított képet, úgy mutatja fel magát, amilyen ő valójában. Ebben az esetben teljes meggyőződéssel képviseli kultúráját, őt megismerve, Y betekintést nyer a fiatalok világába, megtudhatja, hogyan viszonyul az ifjúság a felnőttekhez. Mindezt X több megfontolásból is teheti, aszerint, hogy milyen célt próbál elérni ezzel a találkozással:

— törekedhet a fiatalok és a felnőttek között levő különbségek kihangsúlyozására, a büszkén vállalt másságának a bemutatására; ebben az esetben X, Y-al való kapcsolatában, az ellentétek kirobbanásának, az erőösszemé-

résnek és az összeütközésnek, a felnőttekkel szembeni protestálásának alkalmát látja. Ez ahhoz vezethet, hogy eltúlozza a különbségeket, kihívóan „rádob még egy lapáttal” arra az elképzelésre, amely szerinte a felnőttekben él „a mai fiatalokról”. Háttérgondolata a következő lehet: „ha ezt és ezt képezed rólam, hát megmutatom, hogy tényleg ilyen vagyok, nézz és örvendj, hogy igazad van, háborogj, ha nem értesz velem egyet, de tudd meg, hogy felháborodásod nem érdekel, nem fogok megváltozni a kedvedért”. Ez a fajta szerepviselkedés nem hogy nem vezet az ifjúsági és a felnőtt kultúra közeledéséhez, hanem még inkább élezi a feszültséget;

— törekedhet arra, hogy megegyezésre jusson Y-al, úgy mutatja fel magát, hogy közben elfogadtatni akarja azt a világot, amit képvisel; ennek érdekében a közös vonatkozásokat is hangsúlyozza, megpróbál olyan csatornákon kommunikálni, amelyek lehetővé teszik az egymásratalálást. X a következőket latolgatja magában: „feltárukozom előtted, hogy lásd, milyen vagyok valójában, és megpróbállak meggyőzni igazamról, cselekvéseim helyességéről, illetve megmutatom, hogy sok minden, amit rólam, rólunk gondolsz, az nem éppen úgy van, hátha jobb belátásra bírjak és kijavítod az eddigi elképzeléseidet”. Ez a közeledési mód teremti meg az egymást megértő elfogadásnak elméleti lehetőségét, ami azonban csak abban az esetben válik valóra, ha a megegyezésre orientáltság kétoldalú és mindkét részről az egymással szembeni türelemmel, tisztelettel társul.

2) X annak a képnek a hatására cselekszik, amiről úgy gondolja, hogy olyannak szeretnék látni őt a felnőttek. Ebben az esetben megjátsszik egy szerepet, amivel ténylegesen nem azonosul, hogy ezáltal eltitkolja, nem ragaszkodik ehhez, és elérje a felnőttek részéről jövő elismerést. „Lévén, hogy szükségem van rád és segítségedet csak abban az esetben kapom meg, ha olyannak mutatom magam, amilyennek látni akarsz — gondolja X —, ezért úgy viselkedem, ahogyan elvárod tőlem”. Közben X ezekről spekulál és ennek megfelelően viselkedik, félrevezeti Y-t, tudja azt, amit Y nem tud, hogy valójában Y-nak jó oka volna nem elfogadni őt. Ez a fajta szerepviselkedés látszólagos egyetértést teremt meg X és Y között, de éppen azáltal, hogy elrejt a köztük levő reális különbségeket, nem ad esélyt az igazi egymáshoz közeledéshez. Ebben az esetben,

amikor X csak azért tesz eleget szerepének, mert „látják”, tulajdonképpen nem is képviseli igazán kulturális világát, csupán ennek azt az oldalát, ami azzal a tudással függ össze, hogy „milyennek kellene lennünk ahhoz, hogy mások elfogadjanak”.

Ismét áttekintve a bemutatott forgatókönyveket és szerepviselkedési módozatokat, összefoglalásként a következőket állíthatjuk: ha az ifjúsági és a felnőtt kultúra egymáshoz való közeledésének esélyeit kutatjuk szerepelméleti szempontból egy konkrét helyzethez kötött, szerepjátékot implikáló társadalmi cselekvés boncolgatásán keresztül, akkor az alábbiak derülnek ki: nem valósulhat meg a két, egymástól néhány vonatkozásban elkülönülő, kulturális rendszer reális egymáshoz való közeledése abban az esetben sem, ha a két kultúra egy-egy tagja, egymással szembekerülve úgy játssza el az önmegjelenítési és képviselési szerepet, hogy csupán a szerep normatív oldalával azonosul és látszólag tökéletesen megfelel a másik elvárásainak; sem pedig akkor, ha ezek a „képviselők” teljes mértékben eltekintenek ettől a normatív oldaltól, egészen addig menően, hogy semmibe veszik egymás követelményeit. A közeledés esélyei azáltal teremődnek meg, hogy a szóban forgó személyek úgy élik be a kapcsolatukból kibontakozó szerepeket, hogy a kölcsönös elvárásokat is szem előtt tartva kinyilvánítják a szerepben bennefoglalt virtuális éntől való eltávolodási igényüket is. Ez a beállítódás a felnőttek részéről azt is jelenti, hogy nem ragaszkodnak minden áron a következő érveléshez: „én, mint felnőtt, oktatlak téged, a fiatal, azzal a céllal, hogy felemeljelek az én szintemre, hiszen, amit én tudok, érzek, jónak tartok, az az egyetlen helyes, érvényes és jogos, ezért vedd alá magad javító szándékaimnak”. A fiatalok részéről pedig azt is maga után vonja, hogy megszűnik bennük a mindenképpeni ellenállásra való késztetés, a felnőttek felől érkező vélemények elutasítása csak azon az alapon, hogy „te mondd, tehát nem fogadom el”.

Természetesen az sem véletlenszerű, hogy az elemzett „forgatókönyvek közül melyik fog kibontakozni. Ennek meghatározottsága akkor is kiderül, ha eddig alkalmazott szerepelméleti szempontjainkat túllépjük és kitekintünk konkrét helyzetünk tágabb társadalmi mezejébe. Feltárhatjuk így azokat a tényezőket, amelyek az elemzett sze-

repviselkedésben résztvevők akaratán túl, befolyásolják az ifjúsági és a felnőtt kultúra egymáshoz viszonyulásának mikéntjét. Részletesebb bizonyítás nélkül is elfogadhatjuk, hogy a szociális környezet milyensége, a hétköznapiok nyelvvezete (beszédhelyzetek, viselkedések stb.), a „hogyan viszonyulhatunk egymáshoz” ismétlődő tapasztalata anynyira mélyen átítatja az egyének interakció-teremtő eljárásait, hogy ez minden aktuális konkrét helyzetben érezteti hatását. Nézzünk egy példát: ha az ifjú és a felnőtt viszonyát paternalizmus jellemzi, akkor az előbbi megszokja, hogy az utóbbi jelenlétében neki nem lehet szava, véleménye nem lehet mérvadó, a kapott utasításokat nem kommentálhatja — mindezt csupán azért, mert ő még fiatal és a dolgok bevett rendje szerint neki nem illik megkérdőjelezni a felnőttek világát. Ezért ilyen helyzetben szerepmegjátászásokhoz fog folyamodni a nyilvánosság előtt, mert ellenkező esetben büntetés jár viselkedéséért. Mit tekintünk ebben az összefüggésben paternalizmusnak? Nem azt a gyakorlatot, ami a szülő—gyerek viszonyt jellemzi abban a szakaszban, amikor a gyermek egyedül nem tudja ellátni magát és a szülő védelmezi, irányítja őt. Hanem azt, amikor a felnőtt, annak ellenére, hogy az ifjú már önállósodásra törekszik és saját útjának bejárását igényli, továbbra is atyáskodó módon, ellenkezést nem tűrve uralkodik felette. Meg van győződve arról, hogy a fiatalok élet- és gondolkodásmódját neki kell meghatározni, nem bízhat rájuk fontos döntéseket, állandóan ellenőriznie kell őket, éreztetnie kell velük, hogy függő státusban vannak. Legfeljebb szemet huny az ifjúság „botladozásai” felett és elnézően, de türelmetlenül várja a „bolondságokból” való „kigyógyulást”, a felnőtt létehez méltó megkomolyodást. A paternalizmust a felnőttek önmagukban nem tudnák működtetni, ez tulajdonképpen az ifjak és a felnőttek sajátos viszonyulásának a terméke. A fiatalok is táplálják, ha az általa nyújtott védelem és biztonság elfogadásával egyúttal azonosulnak alárendelt helyzetükkel, s így észrevétlenül döntésképtelen, tetteikért felelősséget vállalni nem tudó, kudarcaikért mindig felsőbb szerveket okoló, örök gyerekek maradnak.

A paternalista interakciós keretben igen élesen elkülönülnek egymástól az „apa” és a „fiú” függőleges kommunikációs vonalon elhelyezkedő szerepei. Ezen a csatornán fentről lefele utasítások érkeznek, lentől felfele

pedig engedelmesség áramlik. A szerepek nem cserélhetők fel, mindkét fél ismeri mozgásterét és nem lépi túl azt, az „alul” levők „...tehetetlen bábuként ránganak a beljük nevelt s felesleges énjükké vált szabályok s a mögöttük ott rejtőző hatalom drótfaján”. (Hankiss, 1982, 294)

A paternalizmusban rejlő ilyen veszélyek felismerése miatt, hazai szakirodalmunkban Fred Mahler ennek a szemléletnek a meghaladására szólít fel. Arra hivatkozik, hogy ha már az ifjúságot „a haladás, az embert és az emberi világot emancipáló megújulás” autentikus erejének tartjuk (Mahler, 1986, 338), akkor a fiatalokat marginális státusba szorító, paternalista, autoritárius szemlélet fel kell váltanunk egy demokratikus nézőponttal (Mahler, 1986, 241), és teret kell hagynunk a fiatalok autonóm, szabad megvalósulásának.

Ha a felnőttek és az ifjak kapcsolatát paternalizmus jellemzi, akkor az utóbbiak, azzal az igénnyel, hogy valahol önálló elképzeléseiket is érvényre juttassák, kortárs-csoportjukhoz még erőteljesebben ragaszkodnak. Hiszen ezek keretében társadalmi támogatásra és szolidaritási érzésre lelnek, itt csoportmegoldásként megvalósítható az a mód, ahogyan ők „intézik dolgaikat”. Ezek a közösségek mint a tagok partneri kölcsönösségére épülő, részvételen alapuló fraternalisztikus vonatkozási csoportok, hiányt pótolnak. Itt képviselni lehet azt, aminek máshol nincs megnyilvánulási lehetősége. Biztonságérzetet nyújtanak, legitimáló háttérrel adnak a cselekedeteknek, átsegítenek a beilleszkedési nehézségeken, irányítanak a döntésekben, kompenzálnak a máshol vallott kudarcokért, forgalmazzák a fiatalok sajátos nyelvezetét. Ezek a funkciók annál erőteljesebben érvényesülnek, minél lehetetlenebb a kifele való megnyilvánulás, egészen addig menően, hogy egy ilyen közösség tagjaként az egyén arra is törekedhet, hogy kivonja magát az osztálytársadalmi problémák megoldásának feladata alól, ezekért nem vállal felelősséget, nem azonosul azzal, ami „kint” történik. Ilyen vonatkozásban az ifjúsági csoportosulások menekülésként és védekezésként is felfoghatók. Persze, reálisan nézve a dolgokat, nem valósítható meg a „társadalomból való teljes kivonulás”, ezért a kívülállás élménye ebben az esetben egy kollektív illúzió.

Az az életvilág, amit az ifjúsági csoportok képviselnek, a felnőttek „rendje” szempontjából „rendezetlenséget” jelenthet. De önmagában véve ez is egy sajátos rend, a fia-

talok sajátos tapasztalatainak, élményeinek, az ezekből kinövő tudásnak, az ezeket orientáló értékeknek és a tényleges viselkedésnek (tehát kulturális elemeknek) egységbe való szerveződése. Ezen belül minden megnyilvánulásnak megvan a maga jól meghatározott helye, ennek keretében is normák szabályozzák az együttlétet, amelyek betartása a csoportinterakció feltétele. Ez egyenes következménye annak, hogy a külvilágtól való elhatárolódás csak egy belső környezet körvonalazódásával történhet meg. Egy ilyen irányt adó közösségi létnek a hiányában az a „normális” tény, hogy az egyén több csoportosulás tagja, többfajta kapcsolódás résztvevője, értékorientációs zavarokat okozhat, amelyek a maguk során torzítóan hatnak az énidentitásra. Hiszen ezt az azonosságot nem úgy kell érteni, hogy az én mindig, minden körülmények között egy és ugyanaz, a merevségig következetes önmagához. Az énidentitás sokkal inkább az a mód, ahogyan az egyén rendszerezi önmagában többféle való tartozását, megosztottságát, különböző viszonylatokban eljátszott szerepeit, ahogyan egészzé tudja kovácsolni a részekre darabolódást úgy, hogy ez számára pszichikailag nyereséges legyen. A személyiség belső világában való eligazodást, a rendszerezést, az „összerakást” pedig az értékrend végzi el, és ugyanez orientál a külső környezetben is. Számomra ez és ez fontos, ennek és ennek van jelentősége — ez az érvényességéről (és nem a kizárólagos igazságról!) való érvelés értelmet ad a mindennapok cselekvéseinek. Ha az egyénnek nem alakul ki egy ilyen követhető értékrendje, akkor nem jöhet létre egy megnyugvást, saját magával való megbékélést adó azonosságérzet sem. Ennek hiányában pedig az embernek nem lesznek kitüntetett közösségei, olyan legfontosabb szerepei, amelyek uralkodnak egész tevékenységén. Ilyen közösségek nélkül aztán nem termelődhetnek ki stabil értékrendek, az egyén támogató háttér nélkül nem tudja alátámasztani azonosságérzetét, egyedül nem képviselheti azt, amit szívesen vállalna. Egy másik értelmezési keret szempontjai szerint természetesen azt is tekintetbe kell vennünk, hogy nem mindegy az, milyen értékek követéséről van szó, és ki milyen megoldást talál egy adott helyzetben. Ennek a tárgyalása azonban már az értékelését jelentené annak, ahogyan a valahova tartozás keresése és megtalálása működik, ezért nem tartozik ide.

Tanulmányunk az ifjúsági és a felnőtt kultúra egymáshoz való viszonyulásának elméleti lehetőségeit vizsgálta. Előbb egy hétköznapi játék keretében, szerepelméleti fogalmakkal közeledve a témához, majd kilépve ebből a keretből, áttekintette azt, hogy miként alakul ez a viszonyulás a paternalizmus által meghatározott helyzetben. Hallgatólagosan feltételezte annak a tételnek az elfogadását, hogy egy társadalmon belül, a nem, a foglalkozás stb. szerint egymástól bizonyos mértékben elkülönülő kulturális alrendszernek léteznek. Természetesen, nem szabad el túloznunk sem ezek belső homogenitását, sem pedig a köztük levő különbségeket. Lefordítva ezt tárgyalt témánk nyelvére, amikor ifjak és felnőttek egymáshoz viszonyulását vizsgáljuk, akkor figyelembe kell vennünk, hogy a fiatalok kulturális rendszere is rétegződik és hogy a fiatalok és a felnőttek közti különbözőség milyen dimenziókban nyilvánul meg. Mert társadalmunk jövője szempontjából egyáltalán nem mindegy az, hogy az eltérés világnézeti vonatkozásban észlelhető, vagy pedig csak a felszínen, a viselkedésben, öltözködésben, szókincsben, divatban ragadható meg. Azt is le kell szögeznünk most, tanulmányunk végén, hogy a „felnőttekre” és „fiatalokra” való „felosztás” nem feltétlenül csak az életkor kritériuma szerint történhet, hanem annak vonatkozásában is, hogy az emberek — koruktól függetlenül — milyen életfelfogást képviselnek.